

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุป

จากการศึกษาวิเคราะห์ค่านุโมทนาในพระพุทธศาสนา ด้านรูปแบบ ด้านเนื้อหา และด้านพัฒนาการ สามารถสรุปเป็นข้อ ๆ ได้ดังนี้

๕.๑.๑ รูปแบบค่านุโมทนาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา แบ่งเป็นรูปแบบค่านุโมทนาในคัมภีร์พระวินัยปิฎก สุตตันตปิฎก อรรถกถาพระวินัยปิฎก สุตตันตปิฎก และอภิธรรมปิฎก มีรายละเอียดสรุปดังนี้

๕.๑.๑.๑ รูปแบบค่านุโมทนาในคัมภีร์พระวินัยปิฎก จากข้อมูล ๕ แห่ง พบว่า

(๑) มีค่านุโมทนาที่เป็นร้อยกรอง (ปद्य) ทั้งหมด จำนวน ๖๒ บาท รวม ๑๕ คาถา ที่เป็นร้อยแก้ว (คชชะ) ทั้งหมด ๒ บรรทัด ๆ ละ ๓ ประโยค รวม ๖ ประโยค

(๒) ในจำนวนนี้ เป็นค่านุโมทนาตามแบบคัมภีร์วุตโตทัย ๒ ชนิด คือ คือ อนุฎฐาณันท์ ๘ พยางค์ ประเภทปัญญาวัดคาถา, และอุปชาติ เป็นฉันทนอกคัมภีร์วุตโตทัย จำนวน ๑ แห่ง จากค่านุโมทนาเรื่อง พุทธานุญาติข้าวต้มและขนมหวาน คาถาที่ ๒ บาทที่ ๑,๒,และ ๓

๕.๑.๑.๒ รูปแบบค่านุโมทนาในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก จากข้อมูล ๗ แห่ง พบว่า

(๑) มีค่านุโมทนาที่เป็นร้อยกรอง (ปद्य) จำนวน ๑๒๐ บาท รวม ๓๐ คาถา

(๒) ในจำนวนนี้มีรูปแบบค่านุโมทนาตามแบบคัมภีร์วุตโตทัย ๒ ชนิด คือ คือ อนุฎฐาณันท์ ๘ พยางค์ ประเภทปัญญาวัดคาถา และอุปชาติ นอกคัมภีร์วุตโตทัย ๑ ชนิด จากค่านุโมทนาเรื่อง มนาศาฬสูตร บาทที่ ๓,๑๑

๕.๑.๑.๓ รูปแบบค่านุโมทนาในคัมภีร์อรรถกถา จากข้อมูล ๑๗ แห่ง พบว่า

(๑) มีค่านุโมทนาที่เป็นร้อยกรอง (ปद्य) จำนวน ๑๔๘ บาท รวม ๓๗ คาถา รูปแบบยังคงเป็นปัญญาวัด และอุปชาติคาถา เป็นร้อยแก้ว (คชชะ) ๖ เรื่อง ได้แก่เรื่อง พระมหามิตตเถระผู้จำพรรษาอยู่ในถ้ำสกละ, พระมาลียเทวเถระผู้บำเพ็ญวิปัสสนา, พระสารีบุตรอนุโมทนาแก่ภรรยานายปุณณะ, พระพุทธเจ้าอนุโมทนาแก่พระนางสุปปาวสา, พระสารีบุตรอนุโมทนาแก่บัณฑิตชาวเมืองราชคฤห์, และพระพุทธเจ้าวิปัสสีอนุโมทนาแก่นายจุลกาล,

(๒) รูปแบบค่านุโมทนานอกแบบคัมภีร์วุตโตทัย พบ ๒ เรื่อง คือเรื่อง พระพุทธเจ้าอนุโมทนาแก่บิดานายโคฆาต ๑๖ บาท ๔ คาถา และเรื่องพระปัจเจกพุทธเจ้า ๖ พระองค์อนุโมทนาแก่พระเจ้ากรุงมหาราชและพระมเหสี เฉพาะบาทที่ ๒,๓,๗, และ ๒๓

๕.๑.๒ รูปแบบคำอนุโมทนาในสังคมไทย แบ่งเป็นรูปแบบคำอนุโมทนาในจารึก, ตำนาน, พงศาวดาร, หนังสือสวดมนต์, และหนังสือทั่วไป สรุปได้ดังนี้

๕.๑.๒.๑ รูปแบบคำอนุโมทนาในจารึก, ตำนาน, และพงศาวดาร มีระบุงการอนุโมทนาทั้งสิ้น ๑๙ ตัวอย่าง ในจำนวนนี้ เป็นร้อยแก้ว (ปักษะ) ล้วน มีรูปแบบเป็นร้อยกรองเพียงตัวอย่างเดียวคือ คำอนุโมทนาที่ปรากฏอยู่ในพระราชพิธีเกา รูปแบบเป็นปฐยาวัต

อนึ่ง ส่วนที่เป็นร้อยแก้วนั้น เฉพาะที่ปรากฏรูปอนุโมทนามีจำนวน ๓ ตัวอย่าง ที่เหลือ ๑๕ ตัวอย่าง ไม่ปรากฏรูปแบบของคำอนุโมทนา

๕.๑.๒.๒ รูปแบบคำอนุโมทนาในหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง พบคำอนุโมทนาที่เป็นร้อยกรอง (คัซชะ) จำนวนทั้งสิ้น ๓๗๒ บาท ๙๓ คาถา จากจำนวน ๑๘ เรื่อง ซึ่งในจำนวนนี้เป็นร้อยกรอง (คัซชะ) ล้วน จำนวน ๑๖ เรื่อง กร้อยแก้วผสมร้อยกรอง (วิมัสสะ) จำนวน ๒ เรื่อง

ส่วนที่เป็นร้อยกรอง (คัซชะ) จำนวน ๓๒๙ บาท ๘๒ คาถา จากจำนวน ๑๖ เรื่อง พบแต่งเป็นปฐยาวัตคาถา และอุปัชฌาติคาถาเป็นส่วนใหญ่ โดยส่วนที่เป็นอุปัชฌาติคาถา จะผสมระหว่างอินทรวชิรคาถา อุเพนทรวชิรคาถา ปฐยาวัตคาถาเป็นหลัก แต่ก็มีผสมอินทรวังสคาถา และฉันทนอกคัมภีร์วุตโตทัยบ้างเล็กน้อย

ร้อยแก้วผสมร้อยกรอง จำนวน ๒ เรื่องที่พบ ได้แก่ อนุโมทนามงคลจักรวาลน้อย, และเรื่องปริตตรกณปาโล บทแรกแต่งขึ้นใหม่ทั้งหมด ส่วนบทหลังนั้นแต่งเพิ่มเติมเฉพาะส่วนที่เป็นร้อยแก้ว (ปักษะ)

๕.๑.๒.๓ รูปแบบคำอนุโมทนาในมนต์พิธี ฉบับพระครูอรุณธรรมรังษี (เอี่ยม สิริวัฒนโณ) พบว่า

(๑) คำอนุโมทนาส่วนใหญ่คัดมาจากหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง มีเพียง ๒ เรื่องเท่านั้น ที่ไม่พบในหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง ได้แก่ มงคลจักรวาลน้อย (ย่อ), อาณานาฎิยะปริตตัง (ย่อ),

(๒) รูปแบบการเขียนมีข้อแตกต่างจากหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง กล่าวคือ มีการสะกดคำแบบไทย เข้าใจว่า เพื่อสะดวกในการอ่านสำหรับผู้ที่ไม่คุ้นเคยกับการเขียนในรูปแบบเดิม,

(๓) รูปแบบฉันทลักษณ์ ยังคงเป็นปฐยาวัต และอุปัชฌาติคาถาตามรูปเดิมที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา และหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง แม้จะมีการสมาคำบ้าง ก็ส่งผลให้มีการเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อยเท่านั้น

๕.๑.๒.๔ รูปแบบคำอนุโมทนาในหนังสือศาสนพิธี พบว่า

(๑) ไม่ได้มุ่งแสดงเนื้อหารายละเอียดของคำอนุโมทนา หากแต่มุ่งวางกฎเกณฑ์ หรือแบบแผนสำหรับการอนุโมทนาเท่านั้น ส่วนที่ว่าด้วยอนุโมทนาวิธี จึงไม่มีคาถาอนุโมทนา

(๒) คำอนุโมทนาที่กล่าวถึงในศาสนาพิธี มีอยู่ในแล้วในหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง และมนต์พิธีที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน ในการกล่าวถึง จึงระบุแค่คำขึ้นต้น ส่วนเนื้อหาที่เหลือก็ละเอาไว้ในฐานะรู้กันเป็นส่วนมากแล้ว

๕.๑.๒.๕ รูปแบบคำอนุโมทนาในหนังสือความทรงจำ พบ ๒ เรื่อง สรุปได้ว่า

(๑) รูปแบบฉันทลักษณ์ยังคงเป็นใช้ปัฐยาวัต, อินทวิเชียร และอุเปนทวิเชียรเป็นหลัก แต่ก็มีส่วนฉันทลักษณ์นอกคัมภีร์วุตโตทัยด้วย แต่งขึ้นใหม่ทั้งหมด,

(๒) การแต่งมีจุดประสงค์เฉพาะบุคคล ปัจจุบันจึงไม่นิยมนำมาสวดอนุโมทนาทั่วไป คงมีเพียงอนุโมทนาเรื่อง สุขาภิยาจะนะคาลา เท่านั้นที่ยังมีการใช้อยู่ ก็แต่ไม่ใช้ในฐานะบทอนุโมทนา หากแต่ถูกผนวกเข้าไว้ท้ายพระปริตรเท่านั้น

๕.๑.๓ เนื้อหาคำอนุโมทนาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๕.๑.๓.๑ ในพระวินัยปิฎก พบ ๘ เรื่อง สรุปประเด็นดังนี้

(๑) เนื้อหาอนุโมทนามุ่งแสดงอานิสงส์ของการถวายอาหาร น้ำ เครื่องนุ่งห่ม และเสนาสนะว่า ผู้ทำจะได้รับผลอย่างไรบ้าง อานิสงส์ที่แสดงมีทั้งส่วนที่เป็นปัจจุบัน และส่วนที่เป็นอนาคต หรืออานิสงส์ในภพหน้าต่อไป

อานิสงส์ที่เป็นปัจจุบัน เช่น แสดงอานิสงส์ของการถวายข้าวต้มว่า ช่วยบรรเทาความหิว ความกระหาย, ลมเดินคล่อง, ชำระลำไส้, ช่วยย่อยอาหาร, เป็นยา แสดงอานิสงส์ของการถวายเสนาสนะว่า ช่วยป้องกันอันตราย ๘ อย่าง คือ สัตว์ร้าย, งู, ยุง, ฝน, ลม, หนาว, เย็น, ลม และแดด

อานิสงส์ที่เป็นอนาคต เช่น เป็นเหตุให้บังเกิดในสวรรค์, ได้อายุ วรรณะ สุขะ พละอันเป็นทิพย์

(๒) จุดมุ่งหมายของการแสดงอานิสงส์ เพื่อให้ทายก (ผู้ให้) เกิดความปิติยินดี มีใจชวนชวายนในกุศลกรรมให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป

๕.๑.๓.๒ ในพระสุตตันตปิฎก จำนวน ๗ เรื่อง สรุปประเด็นดังนี้

(๑) แสดงความชื่นชม ยินดีต่อผู้เป็นบัณฑิต ฉลาดในการชวนชวายนกุศลในโอกาสต่าง ๆ อยู่เนื่อง ๆ

(๒) แสดงหลักการที่เกี่ยวข้องกับการทำบุญว่า จะได้บุญมากหรือน้อย ย่อมมีความสัมพันธ์ระหว่างทายก (ผู้ให้) และปฎิคาหก (ผู้รับ) กล่าวคือ ทายกย่อมประกอบด้วยศรัทธา มีความเลื่อมใส มีศีล ตั้งอยู่ในกัลยาณธรรม ส่วนปฎิคาหก ต้องเป็นเนือนาบุญที่ดี (พระอรหันต์)

(๓) พรรณนาอานิสงส์ของการทำบุญว่า ย่อมส่งผลให้ประสบความดีงาม ความเจริญ

(๔) แสดงผลของการกระทำความดีและกรรมชั่ว และวิธีการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้เปตชนทั้งหลาย

๕.๑.๓.๓ ในคัมภีร์อรรถกถา จำแนกเป็นอรรถกถาพระวินัยปิฎก ๑ เรื่อง, พระสุตตันตปิฎก ๑๕ เรื่อง และพระอภิธรรมปิฎก ๑ เรื่อง รวมทั้งหมด ๑๗ เรื่อง สรุปประเด็นได้ดังนี้

(๑) เนื้อหาอนุโมทนาในคัมภีร์อรรถกถา พบทั้งเนื้อหาแสดงหลักธรรม และเนื้อหาอื่น ๆ ตามบริบท ซึ่งส่วนใหญ่ยังคงพรรณนาถึงอานิสงส์ของการประกอบกุศล และชี้แนวทางสำหรับการปฏิบัติตนเพื่อพอกพูนกุศลให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป

กล่าวโดยสรุป เนื้อหาในคัมภีร์อรรถกถา เนื้อหาส่วนใหญ่ ยังคงเอกลักษณ์ หรือมีลักษณะคล้ายกับเนื้อหาอนุโมทนาในคัมภีร์พระไตรปิฎก คือมุ่งแนะนำ สอนหลักธรรม หรือส่งเสริมแนวปฏิบัติต่าง ๆ ตามสมควรแก่อัธยาศัยบุคคล

(๒) เนื้อหาอนุโมทนาในคัมภีร์อรรถกถา เริ่มมีเนื้อหา หรือท่วงทำนองไปในเชิงให้ศีลให้พร หรือประสิทธิ์ประสาทพร แม้จะไม่มากนัก คือมี ๕ จากจำนวน ๑๗ เรื่อง และมักเป็นมีเนื้อหาสั้น ๆ สั้นสุดคือมีเพียง ๒ คำ ยาวสุดคือ ๑ คาถา

นอกจากนั้นยังพบคำอวยพร แสดงความปรารถนา กล่าวคือ ขอให้มีความสุข พ้นจากความทุกข์ ให้สมปรารถนา ทั้งยังมีการแสดงความปรารถนาขอให้ผู้อื่นอนุโมทนาในส่วนกุศลที่ตนได้ทำไปแล้ว ซึ่งอาจมีลักษณะพิเศษแตกต่างจากอนุโมทนาทั่วไปที่ผู้อนุโมทนามักเป็นฝ่ายให้ศีลให้พร

๕.๑.๔ เนื้อหาคำอนุโมทนาในสังคมไทย

๕.๑.๔.๑ เนื้อหาคำอนุโมทนาในจารึก จากตัวอย่าง ๘ จารึกที่พบ สรุปดังนี้

(๑) สาระคำอนุโมทนาโดยภาพรวมแสดงให้เห็นถึง ความสัมพันธ์ระหว่าง วัด ชุมชน และสถาบันกษัตริย์ (ผู้ปกครองบ้านเมือง) ที่มีลักษณะเกื้อกูลกัน วัดเป็นศูนย์รวมทางด้านจิตใจ เชื่อมโยงสถาบันกษัตริย์กับชาวบ้าน หรือชุมชนให้เกิดความกลมเกลียว และเกิดสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน

อนึ่ง จากหลักฐานทำให้ทราบว่า ในช่วงระหว่างพุทธศักราช ๑๗๒๖-๒๕๑๔ นิยมสร้าง หรือปฏิสังขรณ์ถาวรวัตถุต่าง ๆ เช่น พระพุทธรูป วิหาร เจดีย์ หอพระ เป็นหลัก เป็นสำคัญ

(๒) หลักฐานจากจารึก พบการตั้งความปรารถนาที่สำคัญ ประมวลได้ ๓ ประเด็นหลัก คือ ๑) ปรารถนาความสุขความเจริญในชีวิต ๒) ปรารถนาสืบต่อ หรือสืบทอดอายุพระศาสนาให้ได้ถึง ๕๐๐๐ ปี และ ๓) ปรารถนานิพพานสมบัติในอนาคต

๕.๑.๔.๒ เนื้อหาคำอนุโมทนาในพงศาวดาร จากตัวอย่าง ๓ ฉบับ สรุปดังนี้

(๑) หลักฐานในพงศาวดาร ไม่พบเนื้อหาอนุโมทนา คงมีเพียงหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่ามีการอนุโมทนา และอนุโมทนาในกาลใดบ้าง

(๒) อนึ่ง จากหลักฐานพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ทำให้เห็นว่า ระเบียบศาสนพิธีการต่าง ๆ เริ่มมีความชัดเจนขึ้น เพราะมีข้อกำหนดเกี่ยวกับการอนุโมทนาว่า พระสงฆ์จะต้องทำอย่างไรบ้าง เช่น เมื่อรับถวายแล้ว มีธรรมเนียมการอุปโลกน์ อุปโลกน์แล้วอนุโมทนา อนุโมทนาแล้วฉัน ฉันแล้วจึงถวายอดิเรก ตามลำดับ ซึ่งธรรมเนียมดังกล่าวนี้ ไม่พบในหลักฐานอื่นที่แสดงมาทั้งหมด

(๓) สาระสำคัญของการอนุโมทนาเป็นการแสดงความชื่นชม, แสดงความเห็นชอบด้วย, และมีการตั้งจิตปรารถนาอวยพรให้สมประสงค์

๕.๑.๔.๓ เนื้อหาอนุโมทนาในตำนานพื้นเมือง จากตัวอย่าง ๘ ฉบับ สรุปเนื้อหาได้ดังนี้

(๑) เนื้อหาอนุโมทนาในตำนานมีทั้งขึ้นชมส่วนบุญ (ปัตตานุโมทนา) พลอยยินดี และการอวยพร

(๒) ในส่วนของการอวยพร เนื้อหามุ่งเน้นให้พ้นจากทุกข์ ภัย อันตรายทั้งปวง ขณะเดียวกันก็ขอให้ประสบสิ่งที่หวัง ขอให้เจริญรุ่งเรือง

(๓) ผู้อนุโมทนามีบุคคลอนุโมทนา (บุคคลธรรมดาเป็นผู้อนุโมทนา), เทวดาอนุโมทนา (เทวดาเป็นผู้อนุโมทนา/อนุโมทนาแก่เทวดา), และพระสงฆ์อนุโมทนา (พระสงฆ์เป็นผู้กล่าวอนุโมทนา)

(๔) หลังการอนุโมทนา มีการประพรมน้ำพระพุทธมนต์ ซึ่งประเด็นหลังนี้จะไม่พบในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา และหลักฐานอื่น ๆ พบเพียงแห่งเดียวเท่านั้น คือในตำนานพิธีตรุษ

๕.๑.๔.๔ เนื้อหาอนุโมทนาในหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง สรุปดังนี้

(๑) คำอนุโมทนาที่ปรากฏในหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง ส่วนหนึ่งคัดลอกมาจากพระไตรปิฎก และอรรถกถาซึ่งเป็นคำอนุโมทนามาแต่เดิม แต่บางส่วนก็พิจารณาเห็นว่า มีคาถาในพระไตรปิฎก และอรรถกถาอีกส่วนหนึ่งที่มีเนื้อหาเหมาะสม จึงคัดเอามาใช้เป็นบทอนุโมทนา โดยมีการแต่งเสริม หรือตัดทอนตามความเหมาะสม

(๒) เนื้อหาโดยภาพรวมคำอนุโมทนาในสวดมนต์ฉบับหลวง ส่วนที่คัดมาจากบทอนุโมทนาเดิมก็ยังคงมีความหมายเหมือนเดิมตามนัยพระไตรปิฎก และอรรถกถาที่ได้กล่าวมาแล้ว

(๓) ส่วนที่คัดมาเพิ่มเติม แต่งเสริมบางส่วนยังคงมีเนื้อหาเชิงพรรณนาตามนัยอนุโมทนาเดิม แต่บางส่วนก็มีท่วงทำนองไปในลักษณะประสิทธิ์ประสาทพรมากยิ่งขึ้น เช่น บทอนุโมทนาเรื่อง ปริตตกรณปาฐ

(๔) ส่วนที่แต่งขึ้นใหม่ เช่น มงคลจักรวาลน้อย มีเนื้อหาแตกต่างจากที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก และอรรถกถาอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะการใช้ถ้อยคำเชิงแสดงความปรารถนา อ่อนหวาน หรือบังคับอย่างใดอย่างหนึ่ง

๕.๑.๔.๕ เนื้อหาอนุโมทนาจากมนต์พิธีฉบับ พระครูอรุณธรรมรังษี (เอี่ยม สิริวณฺโณ) ดังนี้

(๑) เนื้อหาคำอนุโมทนาในหนังสือมนต์พิธีฉบับพระครูอรุณธรรมรังษี (เอี่ยม สิริวณฺโณ) เนื้อหาสาระสอดคล้องกับหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง ส่วนที่คัดมาจากคำอนุโมทนาเดิมในพระไตรปิฎก อรรถกถา หรือส่วนที่คัดเพิ่มเติมมาภายหลัง ยังคงหลักการเดิม คือมีทั้งส่วนที่เป็นคำสอน การตั้งจิตปรารถนาดีต่อผู้รับ

(๒) ส่วนที่แต่งขึ้นมาใหม่ เนื้อหามุ่งเน้นไปในทางอวยพร โดยไม่ระบุถึงคุณลักษณะพิเศษของผู้ให้ (ทายก), ผู้รับ (ปฎิคาหก), ไทยธรรม และวิธีการปฏิบัติ

๕.๑.๔.๖ สรุปเนื้อหาอนุโมทนาจากหนังสือความทรงจำ สรุปดังนี้

(๑) เนื้อหาอนุโมทนาในหนังสือ ความทรงจำ แต่งขึ้นใหม่ทั้งหมด มีจุดมุ่งหมายเฉพาะ ปัจจุบันไม่ได้ใช้เป็นคำอนุโมทนา

(๒) เนื้อหาอนุโมทนา มีท่วงทำนองของการอวยพร และแสดงความปรารถนาดีต่อผู้รับอย่างเห็นได้ชัด

(๓) สารสำคัญยังอยู่ที่ขอให้ประสพสิ่งที่ดีงาม หรือสิ่งที่ดีงามขึ้น ขณะเดียวกันก็ขอให้สิ่งที่ไม่พึงปรารถนาทั้งหลายอย่าได้มากล้ากราย

๕.๑.๕ พัฒนาการคำอนุโมทนาในพระพุทธศาสนา

คำอนุโมทนาในพระพุทธศาสนา มีพัฒนาการด้านรูปแบบและเนื้อหาสาระในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และพัฒนาการด้านรูปแบบและเนื้อหาสาระในสังคมไทย สามารถสรุปประเด็นได้ดังนี้

๕.๑.๕.๑ พัฒนาการด้านรูปแบบคำอนุโมทนา พัฒนาการคำอนุโมทนาในด้านนี้ วิเคราะห์ ๒ ประเด็น คือพัฒนาการการใช้คำ และพัฒนาการด้านรูปแบบ จากการวิเคราะห์พบรายละเอียดสรุป

๑. พัฒนาการการใช้คำอนุโมทนา พบมีการนำคำอนุमतามาใช้หลายลักษณะ เช่น นำมาใช้ทั้งหมดโดยไม่มีการแก้ไข, นำมาใช้ทั้งหมด แต่มีการแก้ไข หรือเพิ่มเติมบางส่วน, นำมาใช้ แต่ตัดทอนออกบางส่วน, ตัดทิ้งทั้งหมดไม่มีการนำมาใช้ในปัจจุบัน, นำคาถาอื่นที่ใช้คาถาอนุโมทนา มาใช้เป็นคาถาอนุโมทนา ซึ่งการนำมา ก็มีทั้งนำมาบางส่วน, นำมาใช้ทั้งหมด, แต่งเพิ่มเติมบางส่วน, และแต่งขึ้นใหม่ทั้งหมด

๒. พัฒนาการด้านรูปแบบคำอนุโมทนา จากการวิเคราะห์พัฒนาการด้านฉันทลักษณ์ และการใช้คำ พบว่า คำอนุโมทนาส่วนใหญ่ที่พบในสังคมไทย มักใช้รูปแบบฉันทลักษณ์ประเภทอนุสุภาวฉันท ๘ พยางค์ ชกตฉันท ๑๒ พยางค์ และอุปชาติคาถา คล้ายกับที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา แม้จะมีการสมาสคำ หรือสนธิคำบ้าง ก็ไม่มีผลทำให้รูปแบบฉันทลักษณ์เปลี่ยนแปลงไป

ในส่วนของการใช้คำ พบพัฒนาการที่สำคัญ ๒ ประการ กล่าวคือ การใช้รูปกริยาคุณพากย์ เพื่อเน้นความประสงค์ที่แตกต่างกัน เช่น มีการใช้กริยาหมวดปัญจมีที่บอกความหวัง บอกความบังคับ และบอกความอ่อนวอน การใช้รูปศัพท์ที่อ้างความเป็นเหตุเป็นผลเพื่อแสดงความประสงค์แตกต่างจากอนุโมทนาที่พบในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เช่น มีการอ้างพุทธานุภาพ ธรรมานุภาพ สังฆานุภาพ หรือสิ่งอื่นมาอวยพรให้สมประสงค์ เป็นต้น

๕.๑.๕.๒ พัฒนาการด้านเนื้อหาคำอนุโมทนาในพระพุทธศาสนา สรุปได้ว่า

๑. ทั้งในส่วนของพระไตรปิฎก และอรรถกถา มีเนื้อหาระบุถึงคุณลักษณะของผู้ให้ (ทายก) และผู้รับ (ปฎิคาหก) แม้จะไม่ทุกบทอนุโมทนา แต่ก็สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้ให้ กับผู้รับว่า จะต้องประกอบด้วยลักษณะสำคัญ ซึ่งจะเป็นเหตุให้ได้รับอานิสงส์มาก เช่น ผู้ให้ต้องประกอบด้วยศรัทธา มีศีล ไม่ตระหนี่ มีความเห็นตรง เชื่อในกฎแห่งกรรม ส่วนผู้รับต้องประกอบด้วยศีล ปฏิบัติตรง เป็นพหูสูต ประพฤติพรหมจรรย์

เนื้อคำอนุโมทนาในประเทศไทย ในส่วนหลักฐานจากกรีก, หลักฐานจากตำนาน, หลักฐานจากพงศาวดาร มีระบุถึงคุณลักษณะของผู้ให้กับผู้รับน้อย กล่าวคือ หลักฐานจารึกระบุถึงผู้ให้ (ทายก) เพียงว่า ประกอบด้วยศรัทธา, หลักฐานจากตำนาน ระบุเพียงว่า “ผู้หมั่นประกอบสุจริต” ส่วนคุณลักษณะของผู้รับ ไม่ได้ระบุถึง

เนื้อหาอนุโมทนาในหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง และหนังสือมนต์พิธีฉบับพระครูอรุณธรรมรังษี (เอี่ยม สิริวัฒนโณ) ในส่วนที่เกี่ยวกับผู้ให้ (ทายก), ผู้รับ (ปฎิคาหก) ส่วนใหญ่คัดลอกมากจากอนุโมทนาเดิม และคัดลอกคาถาในพระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถา คุณลักษณะพิเศษที่พบจึงไม่ได้แตกต่างจากเดิม

๒. อนุโมทนาในพระไตรปิฎก ไม่เนื้อหาในลักษณะเป็นการอวยพร เนื้อหาอนุโมทนามุ่งแนะนำ หรือชี้แนวทางปฏิบัติ รวมถึงการแสดงเหตุ แสดงผล เพื่อให้ผู้ฟังเกิดความรู้ความเข้าใจว่า ถ้าปรารถนาอย่างนี้ ๆ จะต้องปฏิบัติอย่างไร เนื้อหาอนุโมทนาในคัมภีร์อรรถกถา ก็ยังคงยึดหลักการดังกล่าว

อย่างไรก็ตาม จากรายละเอียดหลักฐานอนุโมทนาในคัมภีร์อรรถกถา พบว่าเริ่มมีท่วงทำนองของการอนุโมทนาในลักษณะอวยพร ประเด็นนี้ถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของพัฒนาการด้านท่วงทำนองอนุโมทนา พัฒนาการดังกล่าวนี้ ส่งผลต่อเนื่องไปถึงเนื้อหาอนุโมทนาที่พบในประเทศไทย

เนื้อหาอนุโมทนาที่พบในประเทศไทย เฉพาะส่วนที่ไม่ได้คัดมาจากคัมภีร์พระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถา พบว่า ท่วงทำนองของการอนุโมทนา มีท่วงทำนองการอนุโมทนาในลักษณะอวยพรมากขึ้น โดยเฉพาะส่วนที่แต่งขึ้นใหม่ นอกจากจะมีการอวยพรให้สมปรารถนาอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ในเนื้อคำอนุโมทนา ยังมีการอ้างอิงอานุภาพต่าง ๆ เพื่อเสริมให้เกิดความสำเร็จ เช่น การอ้างพุทธานุภาพ ธรรมานุภาพ สังฆานุภาพ เป็นต้น ซึ่งประเด็นหลังนี้ จะไม่พบในคัมภีร์พระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถา

๓. คัมภีร์พระพุทธศาสนา ระบุถึงเครื่องไทยธรรมสำหรับถวาย ๓ หมวด คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ไม่พบเนื้อหาอนุโมทนาที่ระบุถึงยารักษาโรค ที่เหลือจากนี้ ไม่ระบุรายละเอียด บางแห่งพบแต่เพียงข้อความว่าทาน หรือสิ่งของ ซึ่งไม่ทราบว่าเป็นปัจจัยประเภทใด แต่สันนิษฐานว่า น่าจะยังอยู่ในหมวดปัจจัย ๔ ที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตของพระภิกษุ

เนื้อหาอนุโมทนาในสังคมไทย ไม่ว่าจะเป็นจากตำนาน, พงศาวดาร, หนังสือสวดมนต์, และจากหนังสือความทรงจำ ยังคงมีลักษณะคล้ายกับเนื้อหาอนุโมทนาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ส่วนที่แตกต่างมีเพียงแหล่งเดียวคือหลักฐานจารึก ที่นอกจากจะระบุถึงปัจจัย ๔ แล้ว ยังมีการถวายที่นอกเหนือออกไป ได้แก่ การถวายดอกไม้ ธูปเทียน, พระพุทธรูป หรือพระปฏิมา, เจดีย์, หอพระ, และวิหาร

๔. เนื้อหาอนุโมทนาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา บางส่วนระบุวิธีการบำเพ็ญกุศลด้วยการให้ทานอุทิศส่วนกุศลให้แก่เทวดา เปรต และญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว, บางส่วนแสดงแนวทางปฏิบัติว่า บุคคลควรถือเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วทำบุญ, บางส่วนระบุถึงการทำบุญว่า ต้องไม่เบียดเบียนตนเอง และเบียดเบียนผู้อื่น

อนุโมทนาในสังคมไทย มีรายละเอียดเพิ่มเติมจากที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เช่น การชักชวนกันสร้างพระพุทธรูป เจดีย์ วิหาร หอพระ เป็นต้น เพื่อให้คนได้เคารพกราบไหว้บูชา

นอกจากนี้ ยังกำหนดระเบียบ หรือแบบแผนสำหรับการอนุโมทนาในพิธีต่าง ๆ ดังปรากฏในหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง หนังสือมนต์พิธี และหนังสือศาสนพิธี ซึ่งมีหมวดว่าด้วย

อนุโมทนาวิธี ความเดิมในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีเพียงกำหนดผู้ที่จะอนุโมทนา และลำดับการนั่งในการอนุโมทนาเท่านั้น ประเด็นนี้ถือได้ว่า เป็นพัฒนาการของการอนุโมทนาในสังคมไทย

๕.๒ อภิปรายผล

จากการศึกษาคำอนุโมทนาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และที่ปรากฏในสังคมไทย ทำให้เห็นข้อเท็จจริงที่สำคัญประการหนึ่งคือ การอนุโมทนามีพัฒนาการมาต่อเนื่อง พัฒนาการดังกล่าว สามารถสืบค้นร่องรอยที่เชื่อมต่อกันอย่างเห็นได้ชัด อาจกล่าวได้ว่า แม้จะมีการดัดแปลง แต่ง ตัด หรือต่อเติมขึ้นใหม่บางส่วน แต่ก็ยังคงรักษารูปแบบเดิมเอาไว้ แม้เนื้อหา หากเป็นอนุโมทนาที่คัดมาจากพระไตรปิฎก และอรรถกถา ก็ยังคงเดิม จะมีเปลี่ยนแปลงก็เฉพาะคำอนุโมทนาที่แต่งขึ้นมาภายหลัง

มีข้อสังเกตเพิ่มเติมที่ได้จากการวิจัยก็คือ ร่องรอยหลักฐานเกี่ยวกับการอนุโมทนาในจารึกตำนาน พงศาวดารต่าง ๆ ที่ได้รับการบันทึกไว้ ส่วนใหญ่ ไม่พบรูปแบบ และเนื้ออนุโมทนาที่เป็นร้อยกรอง พบเพียงร้อยแก้ว และเป็นคำสั้น ๆ เฉพาะเรื่อง เฉพาะกิจไป หลักฐานข้อมูลที่ได้จึงไม่เพียงพอสำหรับการวินิจฉัยว่า รูปแบบคาถาอนุโมทนาในสมัยนั้น ๆ เป็นอย่างไร มีคาถาอื่นนอกเหนือจากที่พบในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา และหนังสือสวดมนต์ ในปัจจุบันหรือไม่อย่างไร

อนึ่ง ในปัจจุบัน มีธรรมเนียมการอนุโมทนาที่เป็นแบบแผนมากขึ้น ถึงกับบรรจุให้เป็นตำราเรียนสำหรับพระภิกษุสามเณร โดยอยู่ในหมวดที่ว่าด้วยศาสนพิธี แม้คณะสงฆ์โดยมหาเถรสมาคมก็มีความห่วงใยในการอนุโมทนา บรรณาธิการให้เกิดขึ้นสูงสุดแก่พุทธศาสนิกชน จึงได้ออกระเบียบมหาเถรสมาคม^๑ กำหนดให้มีการอนุโมทนาในรูปของภาษาไทย (ร้อยแก้ว) ก่อนการอนุโมทนาเป็นภาษาบาลี (ร้อยกรอง) ซึ่งรูปแบบการอนุโมทนาดังกล่าว พิจารณาแล้ว ก็อาศัยแนวการตรัสเป็นร้อยแก้วก่อนจะอนุโมทนาเป็นร้อยกรอง ซึ่งพบอยู่ทั่วไปในคัมภีร์พระไตรปิฎก และอรรถกถา

นอกจากนี้ หนังสือสวดมนต์ มนต์พิธีที่ใช้กันอยู่ในประเทศไทยปัจจุบัน ก็มีการระบุการนำอนุโมทนาไปใช้ในพิธีต่าง ๆ ที่แตกต่างกันออกไป ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความเหมาะสม และสอดคล้องกับสถานการณ์ พร้อมทั้งมีระเบียบแบบแผนที่ชัดเจนยิ่งขึ้น ซึ่งถือเป็นพัฒนาการที่สำคัญอีกประการหนึ่ง

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิเคราะห์คำอนุโมทนาในพระพุทธศาสนา พบข้อมูลสำคัญจารึกตำนาน และพงศาวดารที่น่าสนใจ สามารถตั้งประเด็นหัวข้อวิจัยได้อีกหลายประเด็น เช่น

๑. การศึกษาวิเคราะห์ห่อหลังการในคำอนุโมทนา
๒. การศึกษาเปรียบเทียบคำอนุโมทนาของพระสงฆ์ในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาอื่น ๆ

^๑ ระเบียบมหาเถรสมาคม ว่าด้วยการเพิ่มคำอนุโมทนาเป็นภาษาไทยในวันพระหรือวันธรรมสวนะ พ.ศ. ๒๕๒๘ ประกาศในแถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม ๗๓ ตอนที่ ๕ : ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๒๘